

ТАЪЛИМ ЖАРАНИДА МАЛАКАВИЙ АМАЛИТЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ДИДАКТИК ТАМОЙИЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Байметов М.М.

Таянч сўзлар: интеграция, тамойиллар, психологик хусусиятлар, дидактика, илмийлик тамойили.

Ключевые слова: интеграция, принципы, психологические свойства, дидактика, принцип научности.

Keywords: integration, principles, psychological properties, didactics, the principle of science.

Дидактик тамойиллар таълим жараёни қонуниятлари, мазмуни ва методларини белгилаб берувчи ўқитиш принцип-ларидир. М.Н.Скаткиннинг таъкидлашича, ўқитиш тамойили ўқитувчи ва ўқувчининг бир мақсадга йўналтирилган ҳамкорлиги ҳамда шу ҳамкорлик натижасида кўзланган мақсадга эришиши-дир. Ўқитувчининг касб маҳорати, ўқувчининг ўрганувчан фаолиятини бир қолипга солиб, мақсадга эришишини таъминлай-диган қоидалар таълим жараёнида дидактик тамойиллар моҳияти-ни ташкил этади. Ўқув-билув жараёнида махсус фан асосларининг ўрганилиши учун ўқитувчини амалий фаолиятга йўлловчи ўқитиш тамойиллари ишлаб чиқилади. Бу тамойиллар бутун бир педагогик фаолиятнинг асоси, бошланғич ҳолатини белгилаб беради. Ушбу тамойиллар ўрта махсус, касб-хунар таълими мақсади ва фаолияти мазмунини ҳам ойдинлаштиради. Ўқувчи-ларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда самарали дидактик жараённи ташкил этишга имконият яратади, таълим-тарбия мақсадини муайянлаштиришга таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, дидактик тамойиллар ўз таркиби, қонуниятлари ва таснифни ҳеч қачон бир хилда сақлаб қололмайди. Улар ҳар бир даврга мос тарзда, жамиятнинг ривожланиши, таълим тизимига қўйиладиган ижтимоий талаблар асосида ўзгариб, шаклланиб боради. Вақт ўтиши билан айрим тамойиллар ўз аҳамиятини йўқотади, баъзилари янада такомил-лашиб, янгиланиб боради. Демак, дидактик тамойиллар ўқув

фанларининг ривожланиб, мукаммаллашиб бориши билан баробар жамият талабларига мос ҳолда янгиланади. Айни пайтда дидактик тамойиллар жамиятнинг ўрта махсу, касб-хунар таълими олдига қўйган вазифаларини қамраб олади, ўқитишни ташкил этиш хусусиятларини қаноатлантиради. Ўқув-билув жараёнида мазмун, метод, шакл бирлигини таъминлайди. Мамлакатимизда миллий дастурни амалиётга татбиқ этиш асосида таълим тизи мини янада ривожлантириш коллежлар ўқув-тарбия жараёнини давр талабларига мос тарзда такомиллаштириш ва таълим мазмунини янгилаб бориш, ўқув фаолиятини мунтазам ривожлантириб боришга боғлиқ. Шунга кўра, коллежларнинг ўқув фанлари мазмунини белгилашда ўқувчининг ўқув материални идрок этиш фаолиятини жадаллаштиришга имкон берадиган дидактик тамойилларга таяниш зарур. Коллежлар таълим мазмунида амалиётлар интеграциясини таъминлашга муҳим дидактик тамойил сифатида асосланиш орқали унинг сифати оширилади. Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрлар ҳамда дидактик тамойилларнинг ҳар бири ўқув-тарбия жараёнини давр талаблари асосида ташкил этиш имконини беради. Зеро, амалиётлар интеграциясининг таълим-тарбия тизимига киритилиши дидактик тамойилларни қўллаш имконини кенгайтиради. Коллежларда махсус фан тушунчаларини бошқа фанлар таркибига сингдириш натижасида таълим жараёнининг сифати ва самарадорлиги таъминланади. Коллежларда амалиётлар интеграциясини таъминлаш учун педагогикада маълум бўлган, қуйидаги асосий дидактик тамойилларга таянилади: ўқитишнинг илмий-лиги; назария ва амалиётнинг бирлиги; ўқитиш ва тарбиялашнинг мунтазамлиги; ўқитишда тарихийлик тамойили; ўқув жараёнини жадаллаштириш тамойили. Илмийлик тамойили - бу фақат таълим мазмунида янги илмий ютуқларни акс эттириш билан чегараланмасдан, балки илмийлик бизнинг фикримизча, у ёки бу фаннинг асосий қисмини ташкил этиши, ўқув фанининг хусусиятларини ҳисобга олиб, ўқувчиларни билиш фаолиятини ривожлантириш лозим. Машғулот жараёнида билим ўрганиш фаолият натижаси сифатида эмас, балки фаолият жараёни сифатида эътироф этилиши керак. Коллеж ўқувчилари махсус фанлардан эгаллаган билимларини амалиётлар интеграцияси асосида ўз тажрибасида синаб

кўради ва уни қўллаш усуллари топади. Шу асосда ўқитиш ва тарбиялашнинг илмийлигига эришилади. Назария ва амалиётнинг бирлиги тамойили. Коллежларда махсус фанлар асосида ўрганиладиган билимлар ўқувчилар онгига икки томонлама сингдирилади: назарий ҳамда амалий. Демак, ўқувчилар амалиётлар интеграцияси асосида билим-ларнинг назарий ҳамда амалий томонларини эгаллаб олишлари керак. Шундагина назария ва амалиётнинг бирлиги тамойили таъминланади. Амалий йўналганлик билимнинг функционал томонини очиб беришни кўзда тутаяди, бу ўқувчиларда дунёни яхлит тизимли тушуниш кўникмасини шакллантиради. Амалий топшириқ педагогик жиҳатдан муҳим афзалликка эга, бу эса коллежларда махсус фанлардан амалиётлар интеграция-си асосида ўқитиш жараёнида улардан мунтазам фойдаланиш самарадорлигини оширади. Шунини таъкидлаш керакки, ушбу афзалликларни ўқувчиларнинг амалий фаолиятларини ўқитиш жараёнига расман киритиш йўли билан амалга ошириб бўлмайди. Улар маълум талабларни бажаргандагина фанларнинг мазмуни, турли фанларни ўқитиш сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Маълумки, амалий маршрутлар кўп вақтни талаб қилади. Шунинг учун, уларни ўтказишда фақатгина эришилаётган афзалликлар, сарфланаётган вақт етарлича фойда берганида ва бу маршрутлар назарий материалларни ўзлаштириш жадаллашган ҳолдагина ўзини оқлайди. Таълим-тарбиянинг мунтазамлиги тамойили ўқувчиларда ватанпарварлик, миллий мафкура ва миллий ғурурга садоқат каби туйғуларни шакллантиришдан иборат. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да ёш авлод иймон-этиқодини мустаҳкамлаш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсон қилиб тарбиялаш, тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболари-мизнинг муқаддас қадриятларини асраб авайлаш ва ҳурмат қилишни шакллантириш, уларни замон тараққиёти билан баробар қадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишишига таълим-тарбиянинг бирлигини таъминлаш таъкидланган. Азалдан мамлакатини-мизда таълим-тарбия жараёнига жиддий эътибор бериб келинади ва бугунги кунда мазкур эътибор янада кучаймоқда. Коллежларда ўрганиладиган шахс ва жамият, давлат ва ҳуқуқ асослари, тарих, адабиёт, маънавият асослари, махсус фанлар каби

Ўқувчиларнинг илмий дунёқараши ва ахлоқий фазилатларини шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Бир бирини тўлдирувчи ушбу фанлар ёрдамида ўқувчилар табиат, жамиятдаги ҳодиса ва жараёнлар, уларнинг ўзгариш қонуниятлари, ўтмишдаги ва ҳозирги ҳолатини тари хийлик тамойили ёрдамида ҳаққоний далиллар, воқеликлар асосида ўрганади. Мах сус фанларни ўрганиш жараёнида амалиётлар интеграцияси асосида мазкур фанлар билан боғлиқ тарзда ўтмишдаги буюк шахсларнинг туғилган ва яшаб ўтган вақти, жаҳон цивилизациясига қўшган илмий мероси ва қарашлари билан ўқувчилар таниш тирилади. Тарихийлик тамойили ўқувчиларни ўрганилаётган махсус фанга нисбатан қизиқишини оширади, илмий дунёқарашини шаклан-тиради. Дидактикада машғулот жараёнида янги мавзуни сифатли ўзлаштириш тақозо эти лади. Зеро, бу жараёнини жадаллаштириш тамойили қисқа ва мазмунли машғулот ўтишга бориб тақаладиган дидактик ҳодисадир. Амалиётлар интеграцияси асосида ҳар бир машғулотда бир неча машғулотларнинг ўхшаш мавзуларидан мисоллар келтириб, фойдаланиш кўп вақтни талаб қилади. Бироқ махсус фандан машғулот ўтадиган ўқитувчи бир соатлик машғулотда ўрганилаётган мавзуни вақтни тежаган ҳолда, маз мунли тарзда ўқувчилар онгига етказа олиши, улар хотирасида ўтилган мавзунинг асосий компонентларини сақланиб қолинишига эришиши лозим. Бунда ўқувчининг машғулотга нисбатан қизиқиши муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчининг билишга мойил лиги, интилиши, ҳаваси, эҳтиёжи дидактикада бир сўз билан мотивация деб аталади. Мотивация- ўқув билиш фаолиятида ўз-ўзидан ҳосил бўлмайди, уни вужудга келтириш ўқитувчидан маҳорат талаб этади. Мотивация - ўқув жараёнининг муҳим унсури ва айни вақтда машғулотни жадаллаштиришда етакчи омил ҳисобланади. Мотив ўқувчининг мақсад сари интилишини мустаҳкамлайди, унга эришиш учун изчил ва дадил ҳаракатла-нишини таъминлайди. Машғулотда ҳосил қилинадиган мотивация мураккаб педагогик ҳодиса бўлиб, у ўқувчиларнинг хулқи, интилишлари, қизиқиш ва майлларига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан махсус фанларнинг ўрганилишида ушбу тамойилдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ўқитувчи машғулотда амалиётлар интеграциясидан фойдаланган ҳолда мотивациянинг 3 та -уйғотувчи, йўналтирувчи,

фикр уйғотувчи вазифаларидан фойдаланади. Бунда асосий тушунчаларнинг қўлланилиши ўқувчиларда мавзуга нисбатан қизиқиш уйғотади, фикрлаш қобилиятини ривожлан тиради ва ўрганилган мавзунини хотирада сақланишига имконият яратади. Махсус фандан асосий тушунчалар асосида мазкур фанларни бир-бири билан ўзаро боғлаш, уларнинг мантикий алоқадорлиги ва мазмундорлиги тақдим этилаётган машғулотнинг моҳиятини тушуниб олишга ёрдам беради. Бошқа фанлардан ўзлаштирилган ва қўлланиладиган атамалар, материалларнинг хусусиятлари, таълим воситалари, ўқув материаллини танлаш қонуниятлари, амалиётлар интеграцияси хусусиятлари белгилаб берилиши керак. Ўқувчилар амалий топшириқларни бажа риш давомида назарий билимларни қўллаш олишлари керак. Материаллар ҳажмини белгилашда ўқувчиларнинг ёш хусусият-ларини ҳисобга олиш зарур. Бу албатта, уларнинг идрок этиш имкониятларини кенгайтиради. Шунинг учун ўқув жараёнини ўқувчиларнинг ёши ва физиологик имкониятлари ҳисобга олинган ҳолда ташкил этилади. Уларда ўқув материалига нисбатан қизиқиш уйғотиш ва диққатини жамлашга жалб этиш даркор. Ўқувчиларнинг идрок этиш имкониятлари мунтазам мураккаблашиб, ўқув ва амалий масалаларни ечиш жараёнида кенгаяди. Ушбу мураккаблашиб, уларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишларида муҳим. Махсус фанларни ўрганишда берилаётган ва тақдим этилаётган ўқув материаллининг мазмуни ўқувчиларнинг тушунишлари учун объектив боғлиқ манзараси ҳаққоний тарзда акс эттирилиши лозим. Улар ўрганилаётган фан бўйича янги маълумотларга эга бўлишлари, улар амалий фаолиятига дастлабки топшириқларни бажа риш учун аниқ маълумотларни талаб қиладиган материалларни киритиш лозим. Махсус фанлардан асосий тушунчаларсиз ўзаро амалиётлар интеграция хусусиятини уйғотади. Ўқувчиларда бу тушунчалар асосида мавзу бўйича тасаввур ҳосил қилинади. Бу тасаввур назарий ва амалий машғулотлар ёрдамида янада мустаҳкамланади. Дидактик тамойиллар асосида машғулотларни ташкил қилиш учун қуйидаги воситалар талаб қилинади: ўқув анжомлари, техник воситалар, моделлар. Шу билан бирга, маҳаллий омилларни ҳисобга олиш, фойдаланиладиган воситаларни танлаш уларнинг хусусиятига таъсир

кўрсатишини таъкидлаш керак. Масалан, амалиётлар интеграцияси қонуниятларига биноан амалий машғулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ реал вазиятлардан фойдаланиш асосида ташкил этилиши ҳам мумкин. Махсус фанлар бўйича машғулотларда амалиётлар интеграцияси махсус фанлар асосида амалга оширилади. Кузатишлар кўпчилик ўқувчилар ҳатто, ўзини танлаган касбига тайёрловчиларни ҳам уларнинг бўлажак мутахассисликларида махсус фанларнинг аҳамиятли эканлигини тўғри баҳолай олмасликларини кўрсатади. Бундай ўқувчиларда махсус фанларга қизиқиш уйғотиш учун тушунарли мисоллар асосида турли соҳаларда бу фанларнинг қўлланилиши кўрсатиб берилиши керак. Амалиётлар интеграцияга асосланган тизим ўқувчиларни касбга йўналтириш билан узвий боғлиқ. Амалиёт жараёнида ушбу тамойилларни амалга ошириш учун фақатгина назарий билимларнинг муайян ҳажминигина эмас, балки унинг илғор соҳалари, асосий касблар, ўқитиш технологиясини ривожлантириш тенденциялари, иқтисод ва меҳнатни мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланиши концепцияси билан мос равишда ташкил этиш асослари ҳақидаги билимларни ҳам тақдим этиш зарур. Ўқувчиларга турли касблар ҳақидаги маълумотларни биргина фан ўқитувчиси етқа зиё бера олмайди. Бу муаммони ҳал этишда барча фанлар ўқитувчилари биргаликда амалиётлар интеграцияни таъминлаган ҳолдагина муваффақиятга эришиш мумкин. Амалиётлар интеграциясининг барча имкониятларидан дидактик тамойилларга таянган ҳолда амалий машғулотларни ташкил этиш ўқувчиларнинг назарий-амалий фаолиятларини ривожлантиришга хизмат қилади. Умуман олганда дидактик тамойиллар амалий топшириқларини бажариш, ўрганилаётган назарий ҳодисани тўлиқ тасаввур қилиш имконини беради. Бу дидактик тамойиллар фанлар мазмуни ҳақида кўرғазмали тасаввурни шакллантиришда асос ҳисобланади. Шу билан бирга, бу тасаввурлар ўрганилаётган вазият, унинг моделини ўрганиш давомида юзага келади ган тасаввурдир. Хулоса қилиб этганда дидактик тамойилларга таянган ҳолда амалиётлар интеграциясини таъминлаш лозим. Кўпчилик машғулотда ўқувчиларнинг ўзлари ҳаётий вазиятлар моделларини қуришади. Баъзи тушунчаларнинг мавҳумлигини тушуниш учун уларда

вазиятларни шакллантириш, моделларни яратиш бўйича кўникма ва малакаларини мақсадга мувофиқ тарзда ривожлантириш зарур. Дидактик таъмоиллар ўқувчиларда ўрганилаётган муаммонинг муҳим ҳолатларини ажратиб олиш, мантиқий маълумотларни таҳлил қилиш, махсус фанларга хос атамаларни амалиётлар интеграцияси асосида ўзлаштириш, ҳодисанинг қизиқарли жиҳатларини аниқ ифодалаш, уларнинг англаш имкониятларини кенгайтиради.

Адабиётлар:

1. Рахимов Б.Х., Мавлянов А., Чориев В., Абдалова С., Темирова Н. Педагогик технологиялар схема ларда / А.П.Парпиев таҳ. остида. -Т.: Фан ва технология, 2009. -123 б.

2. Мавлянов А., Абдалова С., Юсупова Л. Интерфаол усуллардан фойдаланиб ўтиладиган машғулотларда таълим олувчиларнинг мустақил фикрлашини ривожлантириш. -Т.: Фан ва технология, 2009. - 102 б.

3. Мавлянов.А, Абдалова.С, Байметов.М.М, “Касб-ҳунар коллежларида ўқув ва ишлаб чиқариш амалиётлари интеграцияси”. Услубий тавсиянома. –Т.: Фан ва технология, 2014. - 115 бет.